

УДК 343.21

О. О. КНИЖЕНКО,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права та кримінології
факультету з підготовки слідчих
Харківського національного університету внутрішніх справ

ВИЗНАЧЕННЯ МЕЖ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ САНКЦІЙ

Розглянуто питання конструювання кримінально-правових санкцій. Обґрунтовано думку, що процеси диференціації та індивідуалізації відповідальності визначають межі санкцій. Обґрунтовано, що саме диференціація відповідальності є підґрунтям встановлення кримінально-правових санкцій, а індивідуалізація – підґрунтям їх застосування.

Аналізуючи матеріали судової практики, можемо зробити висновок, що досить часто трапляються випадки, коли за злочин, учинений за приблизно однакових обставин, суди призначають різні заходи кримінально-правового впливу. При цьому кожне із застосованих покарань або звільнення від кримінальної відповідальності є ефективним саме з урахуванням конкретних обставин справи. Очевидно, що порушене питання потребує аналізу процесів диференціації та індивідуалізації відповідальності у кримінальному праві.

Актуальним питанням механізму конструювання кримінально-правових санкцій та їх застосування присвячено чимало робіт, серед яких праці Я. Брайніна, О. Буніна, О. Васильєвського, С. Дементьєва, Ю. Демидова, М. Дурманова, А. Ігнатова, І. Козаченка, А. Козлова, А. Коробєєва, Л. Кругликова, О. Лейста, В. Мальцева, І. Нечаєвої, Н. Ниркової, Н. Огородникової, Н. Орловської, П. Осипова, С. Полякова, В. Проценка, К. Самвелян, В. Сілкіна, Д. Хан-Магомедова та інших науковців. Однак одним із малорозроблених залишається питання обумовленості меж кримінально-правових санкцій процесами диференціації та індивідуалізації відповідальності у кримінальному праві.

Отже, **метою** цієї статті є дослідження впливу зазначених процесів на межі кримінально-правових санкцій.

Ураховуючи те, що поза межами системи санкцій не можуть застосовуватись покарання та інші заходи кримінально-правового впливу, констатуємо, що під час встановлення кримінально-правових санкцій повинні враховуватися диференціація та індивідуалізація таких заходів. Оскільки як встановлення, так і застосування кримінально-правових норм нерозривно пов'язані з юридичною технікою, то лише за допомогою правил та прийомів, вироблених наукою,

можна сформулювати виважену норму кримінального права. Тому цілком справедливо М. Ковальов не зводив конструювання кримінально-правової норми до суто технічного акту, оскільки правильне та ефективне її застосування залежить від того, як вона викладена [1].

Наведене вище дозволяє говорити, що визначення меж кримінально-правових санкцій здійснюється на двох рівнях. Першим із них є рівень диференціації відповідальності, а другий необхідно пов'язувати з її індивідуалізацією, оскільки суд також має певні можливості, визначаючи межі санкції за конкретний злочин.

Диференціація здійснюється на законодавчому рівні й полягає у встановленні в нормах кримінального законодавства форм та меж заходів кримінально-правового впливу. Вона покликана досягнути цілей та реалізації принципів кримінального законодавства. У зв'язку з цим уважаємо, що на сьогодні вкрай назріла необхідність у побудові стрункої системи заходів кримінально-правового впливу. Не вдаючись до дискусії, яка точиться навколо механізму кримінально-правового впливу, оскільки це не є метою даної роботи, відзначимо, що до вказаної системи входять не лише покарання, звільнення від його відбування, звільнення від кримінальної відповідальності на нереабілітуючих підставах, а й примусові заходи виховного та медичного характеру, примусове лікування. Отже, цілком обґрунтованим та закономірним було б поміщення цих заходів в окремому структурному підрозділі Загальної частини Кримінального кодексу (далі – КК) України, що дозволило б суду більш послідовно та виважено обирати ефективний засіб впливу на особу, яка вчинила суспільно небезпечне протиправне діяння. Це дозволить визначити й пріоритетні напрями кримінально-правової політики держави. Оскільки індивідуалізація

відповідальності в кримінальному праві нерозривно пов'язана з диференціацією відповідальності, є похідною від неї, то вказана система дозволить правоохоронному органу в особі суду більш обґрунтовано застосовувати відповідний захід кримінально-правового впливу, конкретизувати його зміст.

Необхідність у доцільному поєднанні диференціації та індивідуалізації заходів кримінально-правового впливу в кримінальному праві пояснюється прагненням досягти рівноваги між свободою розсуду судді і обмеженням такої свободи кримінальним законом. З цього приводу підтримуємо Т. Леснієвські-Костареву в тому, що не слід встановлювати абсолютно визначені санкції або відносно визначені санкції з надмірно вузькими межами, які не надають достатньої свободи судді. Водночас необґрунтованими є й надмірно широкі межі відносно визначених санкцій, оскільки в такому разі свобода суддівського розсуду ризикує перейти в свавілля. Науковець указує на недоцільність численних переліків казуїстично описаних кваліфікуючих (привілейованих) ознак складу злочину (наприклад скоєння злочину шляхом вибуху, підпалу, затоплення тощо). Такі ознаки негативно впливають на свободу дій судді. Однак абстрактно сформульовані оціночні кваліфікуючі (привілейовані) ознаки (наприклад загальнонебезпечний спосіб, особливо тяжкі наслідки) надають судді такої свободи в їх тлумаченні, що деколи складно відрізнити цю свободу від свавілля. Тому при формулюванні переліків пом'якшуючих та обтяжуючих обставин у Загальній частині Кримінального кодексу слід враховувати, що вони «урівноважені» переліками кваліфікуючих (привілейованих) ознак конкретних складів злочинів в Особливій частині кримінального законодавства [2, с. 52].

Таким чином вирішального значення набуває нормотворча техніка для формулювання й подальшого сприйняття нормативно-правового акта. Отже, нормотворча техніка відіграє вирішальну роль саме тоді, коли вже прийнято рішення щодо форми майбутнього нормативного правового акта, сформульовано відповідний зміст у загальних рисах у вигляді ідеї або розгорнутої концепції тощо, який потрібно адекватно відобразити у відповідному нормопроекті [3, с. 142–146].

Визначаючи межі відповідальності, закон враховує те, що заходи кримінально-правового впливу за вчинене суспільно небезпечне протиправне діяння застосовуються до особи, яка його

вчинила. Тому, беручи до уваги існуючу в доктрині права дискусію навколо визначення суспільної небезпечності злочину, відзначимо, що з метою диференціації та індивідуалізації заходів кримінально-правового впливу, які знаходять свій вияв у кримінально-правових санкціях, слід виходити з позиції, що суспільна небезпечність злочину містить у собі суспільну небезпечність діяння (дії чи бездіяльності), суспільну небезпечність наслідків цього діяння й суспільну небезпечність особи винного [3, с. 142–146]. Зауважимо, однак, що суспільна небезпечність особи входить до суспільної небезпечності злочину в разі вчинення злочину повторно, оскільки остання впливає на характеристику винного. Ю. Демидов зауважує, що значення трьох указаних елементів у структурі суспільної небезпечності злочину не є однаковим. Базовою в такій структурі є суспільна небезпечність діяння. Суспільна небезпечність особи винного впливає на характер і ступінь суспільної небезпечності злочину, однак не може «витіснити» останню, стати на її місце. Суспільна небезпечність особи сама по собі не може викликати реакцію держави з приводу застосування норм кримінального права, оскільки підставою кримінальної відповідальності є вчинення злочину [4, с. 68, 69].

Ш. Кудашевим з цього приводу було запропоновано деталізувати обставини, які суд повинен враховувати при призначенні покарання в межах санкції відповідної кримінально-правової норми, тобто, на його думку, слід законодавчо закріпити певну кількість конкретних обставин – кваліфікуючі ознаки, якісні характеристики шкідливих наслідків тощо. Автор обстоює думку, що це дозволить однозначно застосовувати закон, який би гарантував винесення справедливого покарання та певною мірою «полегшив» би прийняття рішення про конкретне покарання, оскільки судді психологічно дуже важко прийняти деякі рішення [5].

Вважаємо, що є слушними твердження про те, що засобами диференціації покарання є: 1) кваліфікуючі і привілейовані ознаки складу злочину; 2) деякі форми звільнення від покарання (звільнення від покарання у зв'язку з хворобою і звільнення від покарання у зв'язку з виділенням строків давності обвинувального вироку суду); 3) категоризація (поділ) злочинів залежно від характеру і ступеня їх суспільної небезпечності; 4) виділення в кримінальному законі стадій незакінченого злочину; 5) призначення засудженим до позбавлення волі певного виду виправної установи [5; 6]. Саме за

допомогою кваліфікуючих ознак законодавець може посилити відповідальність з урахуванням конкретних обставин справи. Передбачивши в законі заохочувальну санкцію, законодавець дозволяє не лише застосувати інші кримінально-правові заходи, а й звільнити особу від кримінальної відповідальності за вчинення суспільно небезпечного діяння.

О. Соловйов та О. Самойлов у своїй спільній роботі, присвяченій поняттю диференціації кримінальної відповідальності, обстоюють подібну позицію, відзначаючи, що диференціація кримінальної відповідальності виявляється під час групування діянь у межах Особливої частини КК, конструювання окремих розділів, глав, конкретних груп злочинів, а також складів злочинів усередині груп один відносно одного за рівнем суспільної небезпечності. Науковці стверджують, що диференціація також пов'язана зі встановленням різноманітних санкцій за злочини, які збігаються за об'єктивними ознаками, відповідно до відмінностей у суб'єктивній стороні. О. Соловйов та О. Самойлов підтримують А. Чугаєва в тому, що за місцем її розташування виділяють диференціацію відповідальності в Загальній та Особливій частинах КК [7].

Л. Кругликов та О. Васильєвський, досліджуючи проблеми законодавчого визначення меж призначення покарання при встановленні кримінально-правових санкцій, цілком слушно відзначають, що, без сумніву, санкція статті Особливої частини КК становить вузлову ланку у визначенні меж караності, однак якщо суд орієнтувався б лише на неї, то він не мав би правильного та вичерпного уявлення про межі призначення покарання, про істинні межі своїх повноважень у даному питанні, оскільки поняття санкції статті та законодавчих меж не збігаються. Під законодавчими межами автори розуміють мінімальну (нижню) та максимальну (верхню) межі покарання, встановлені законом, у рамках яких суд вправі обрати конкретне покарання за відповідний злочин [8, с. 277].

Вважаємо, що в сучасних умовах ототожнювати покарання й кримінально-правові санкції не можна, оскільки в останніх законодавець передбачає й інші заходи кримінально-правового впливу. Цілком очевидно, що така позиція сприймається Л. Кругликовим та О. Васильєвським, оскільки надалі вчені стверджують, що санкція статті не охоплює усього спектра заходів впливу на особу, яка порушила кримінальний закон [8, с. 279], а також не містить опису всього комплексу покарань, видів

останніх, які вправі застосувати суд за вироком. Це стосується додаткових видів покарань, які можна призначити на підставі Загальної частини КК, заміни одного покарання іншим, обмеження застосування покарання до окремих категорій засуджених. Учені роблять висновки, що арсенал кримінально-правових заходів впливу, який може застосовуватися судом, як правило, ширший за той, який міститься в санкції статті Особливої частини КК; в окремих випадках він може бути вужчим; врешті-решт, практично жодна санкція статті не може дати суду всеохоплюючого й точного кола заходів впливу та їх меж, які суд вправі чи зобов'язаний застосувати до особи, яка вчинила злочин. Таке відбувається через те, що санкція норми – поняття більш широке, ніж санкція статті, типове покарання [8, с. 179, 282]. На закінчення Л. Кругликов та О. Васильєвський констатують, що межі призначення покарання – це санкція кримінально-правової норми. Типове покарання – це санкція статті Особливої частини, за якою кваліфіковано вчинений злочин, а типовий вид покарання відображає найбільш адекватний погляд законодавця на характер суспільно небезпечності злочину [8, с. 285, 286].

Такий висновок можна сприйняти лише частково, оскільки санкція кримінально-правової норми передбачає застосування не лише покарання, а й інших заходів кримінально-правового впливу. Стосовно твердження, що практично жодна санкція статті не може дати суду всеохоплюючого й точного кола заходів впливу та їх меж, які суд вправі чи зобов'язаний застосувати до особи, яка вчинила злочин, маємо відзначити, що це є вадою законодавця. У законі (бажано, щоб в одній структурній його частині) було чітко визначено систему заходів кримінально-правового впливу, які може і зобов'язаний застосовувати суд при вчиненні суспільно небезпечного діяння.

У доктрині кримінального права було запропоновано внести до чинного кримінального законодавства відповідні зміни і доповнення, спрямовані насамперед на розширення кількості санкцій, що передбачають покарання, альтернативні позбавленню волі (особливо це стосується покарань у виді громадських робіт і позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю), і на скорочення кількості санкцій, що передбачають засудження до покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства. Такі зміни обумовлені тим, що, з'ясувавши роль і місце альтернативних покарань у механізмі формування й реалізації кримінальної

політики української держави, а також враховуючи численні соціально-економічні, соціально-психологічні, демографічні і медичні витрати, які викликає надмірно широке застосування покарання у виді позбавлення волі, ми можемо стверджувати, що одним з пріоритетних завдань реформування сучасної кримінальної політики є послідовний пошук шляхів більш широкого застосування альтернативних заходів покарання і вдосконалення чинного кримінального, кримінально-виконавчого законодавства, а також судової практики і практики діяльності органів і установ кримінально-виконавчої системи з цією метою [9, с. 72, 73].

Отже, законодавець, виражаючи зміст нормативних правових актів, повинен використовувати засоби юридичної типізації, яка є комплексною і, у свою чергу, передбачає використання низки логічних і спеціально-юридичних засобів: поняття та операції з поняттями, правова презумпція, правова фікція, прийоми формулювання понять (абстрактний і казуїстичний), прийом перерахування, прийом цифрового вираження, правові символи, зразки документів [3, с. 172]. Усе це дозволить закріпити на законодавчому рівні узгоджені та виважені кримінально-правові санкції, що позитивно вплине на індивідуалізацію заходів кримінально-правового впливу зокрема та ефективність кримінальної політики в цілому.

Вважаємо, що законодавець, диференціюючи заходи кримінально-правового впливу, визначає, по-перше, коло таких заходів, по-друге, обсяг можливого їх застосування за певне коло злочинів із рівною суспільною небезпекою. При індивідуалізації наведених заходів суд, урахувавши обставини справи, обирає з можливого кола заходів кримінально-правового впливу достатній із них для досягнення мети їх застосування.

Процес встановлення кримінально-правових санкцій, диференціація та індивідуалізація відповідальності у кримінальному праві знаходяться між собою у нерозривному зв'язку, оскільки, диференціюючи відповідальність, законодавець мусить передбачити вичерпний перелік заходів кримінально-правового впливу, що застосовуються до особи, яка вчинила суспільно небезпечне протиправне діяння. Передбачивши коло таких заходів, законодавець повинен визначити межі їх застосування. Констатуємо, що такі норми можуть міститися як у Загальній, так і в Особливій частинах КК України. Так, закріпи-

вши простий, кваліфікований, привілейований склади злочинів, законодавець передбачив не лише відповідний вид та розмір покарання у санкції статті Особливої частини КК України, а й звільнення від кримінальної відповідальності на підставі застосування норм Загальної й Особливої частин КК України. Звільнення від покарання та його відбування, засудження без призначення покарання, можливість застосування примусових заходів виховного, медичного характеру чи примусового лікування законодавець передбачив у нормах Загальної частини КК України.

Диференціювавши заходи кримінально-правового впливу, законодавець тим самим надає можливість суду, враховуючи всі обставини справи, індивідуалізувати їх застосування відповідно до суспільної небезпечності вчиненого діяння та особи, що його вчинила.

Аналіз судової практики свідчить, що суди, індивідуалізуючи відповідальність, в основному свою увагу приділяють обставинам, що характеризують особу, яка вчинила злочин. Така судова практика є сталою, оскільки в нашому дослідженні, в якому розглядалися питання звільнення від відбування покарання з випробуванням, було встановлено, що при вирішенні питання, чи варто до засудженого застосувати випробування, на перший план висуваються обставини, що в основному стосуються особистості винного, які, у свою чергу, дозволяють визначити, який строк необхідний для виправлення засудженого [10, с. 87].

Диференціація та індивідуалізація відповідальності сприяють досягненню цілей заходів кримінально-правового впливу, а також реалізації принципів кримінального права.

Підсумовуючи викладене, відзначимо, що, встановлюючи кримінально-правові санкції, з метою диференціації відповідальності у кримінальному праві законодавець передбачає вичерпний перелік заходів кримінально-правового впливу та межі їх застосування до особи, яка вчинила суспільно небезпечне протиправне діяння. Такі норми містяться як у Загальній, так і в Особливій частинах КК України. Диференціювавши заходи кримінально-правового впливу, законодавець цим самим надає можливість суду, враховуючи всі обставини справи, індивідуалізувати їх застосування відповідно до суспільної небезпечності вчиненого діяння та особи, що його вчинила.

Список використаної літератури

1. Ковалев М. И. О технике уголовного законодательства / М. И. Ковалев // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 1962. – № 3. – С. 142–146.

2. Лесниевски-Костарева Т. А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика / Т. А. Лесниевски-Костарева. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : НОРМА, 2000. – 400 с.
3. Биля І. О. Теоретичні основи використання нормотворчої техніки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Биля Ірина Олександрівна. – Х., 2003. – 201 с.
4. Демидов Ю. А. Социальная ценность и оценка в уголовном праве / Ю. А. Демидов. – М. : Юрид. лит., 1975. – 184 с.
5. Кудашев Ш. Дифференциация уголовной ответственности и наказания / Ш. Кудашев // Уголовное право. – 2006. – № 5. – С. 60–64.
6. Вакаріна Е. А. Дифференциация и индивидуализация наказания и средств их достижения: уголовно-правовые и уголовно-исполнительные аспекты : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Вакаріна Екатерина Андреевна. – Краснодар, 2001. – 24 с.
7. Соловьев О. Понятие дифференциации уголовной ответственности / О. Соловьев, А. Самойлов // Уголовное право. – 2006. – № 5. – С. 75–80.
8. Кругликов Л. Л. Дифференциация ответственности в уголовном праве / Л. Л. Кругликов, А. В. Васильевский. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 300 с.
9. Черкасов С. В. Кримінологічна концепція альтернативних мір покарання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Черкасов Святослав Вячеславович. – О., 2005. – 226 с.
10. Книженко О. О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Книженко Оксана Олександрівна. – Х., 2003. – 207 с.

Надійшла до редколегії 17.10.2012

КНИЖЕНКО О. А. ОПРЕДЕЛЕНИЕ ГРАНИЦ УГОЛОВНО-ПРАВОВЫХ САНКЦИЙ

Рассмотрены вопросы конструирования уголовно-правовых санкций. Обосновано мнение, что процессы дифференциации и индивидуализации ответственности определяют границы санкций. Обосновано, что именно дифференциация ответственности является почвой для установления уголовно-правовых санкций, а индивидуализация – почвой для их применения.

KNYZHENKO O. THE DETERMINATION OF THE LIMITS OF CRIMINAL AND LEGAL SANCTIONS

The issues of constructing of criminal and legal sanctions are reviewed. The view that the processes of differentiation and individualization of responsibility define the limits of sanctions is grounded. It is proved that the differentiation of responsibility is the basis of the determination of criminal and legal sanctions, and the individualization is the basis of their application.

УДК 343(477)

І. С. КРИВОНОС,

ад'юнкт

Харківського національного університету внутрішніх справ

ЗДІЙСНЕННЯ РОЗШУКУ ПІДОЗРЮВАНОВОГО ЗА НОВИМ КРИМІНАЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

Досліджено нові положення щодо правових підстав та порядку здійснення розшуку підозрюваного; запропоновано внести зміни до чинного Кримінального процесуального кодексу України.

В умовах правової реформи, яка проводиться в Україні ще з часу проголошення незалежності, чи не найважливіше місце посідає вдосконалення законодавства, яке регулює кримінальне судочинство. Проблеми кримінального процесу завжди знаходились у центрі уваги суспільства, оскільки тільки підвищення якості форм та методів роботи органів дізнання, слідства та суду сприятимуть ефективній боротьбі зі злочинністю. При цьому більшість змін, які були внесені до кримінально-процесуального зако-

нодавства за останній час, пов'язані з організацією діяльності слідчого.

Ефективність кримінального судочинства взагалі та досудового розслідування зокрема пов'язана зі швидким, повним та неупередженим розслідуванням. Однак коли виникають об'єктивні умови, за яких продовження досудового провадження неможливе, органи досудового слідства виносять постанову про зупинення розслідування. Однією з підстав для зупинення розслідування є переховування підозрюваного